

ეფექტიანი ინსტიტუტების როლი კრიზისების დაძლევისა და ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებაში

შორენა ხალვაში
ეკონომიკის დოქტორი

აბსტრაქტი

მოცემული კვლევის მიზანს წარმოადგენს საქართველოში მოქმედი პოლიტიკური და ეკონომიკური ინსტიტუტების განსაკუთრებული როლი ბოლო დროს გამოვლენილი მსოფლიო პანდემიის პირობებში. დღეისათვის საზოგადოების და ექსპერტების აზრი ორად არის გაყოფილი: ნაწილი თვლის, რომ პანდემიის პირობებში უნდა გაიზარდოს სახელმწიფო ინსტიტუტების როლი და ე.წ. „ძლიერი ხელისუფლების“ მომხრეები არიან, ხოლო ნაწილის აზრით, მთავრობა არ უნდა ჩაერიოს ეკონომიკის ფუნქციონირებაში და არ უნდა დაანესოს მკაცრი შეზღუდვები.

ფაქტია, რომ საქართველოს ეკონომიკის მნიშვნელოვან ნაწილს და მომავალში ქვეყნის ეკონომიკური განვითარებისთვის ერთ-ერთ უმსხვილეს სფეროს ტურიზმი და მომსახურების სფერო წარმოადგენს. დღესდღეობით, რთულია ზოგადად პროგნოზების გაკეთება და გრძელვადიანი სტრატეგიების შემუშავება ქვეყნის ეკონომიკური განვითარებისათვის, რადგან ვითარება გამუდმებით იცვლება. ის, რომ მდგომარეობა უახლოეს მომავალში დასტაბილურდება, ამის მოლოდინი რთულია გვექონდეს. მთავარია მოხდეს სწორი და ადეკვატური დასკვნების გაკეთება და გამოცდილი ქვეყნების მაგალითზე ოპტიმალური გადაწყვეტილებების მიღება.

პანდემიამ შეცვალა ადამიანების დამოკიდებულება ბევრი მიმართულებით. ბიზნესი და მთავრობები ფრთხილობენ თამამი ნაბიჯების გადადგმას. იმისათვის რომ შეძლონ გადარჩენა და ადაპტირება ახალ რეალობასთან, ბიზნესსექტორმა უნდა მოძებნოს ბიზნესის წარმოების ახალი და ალტერნატიული გზები. ახლა, შეიძლება ითქვას, ციფრული ტექნოლოგიების სრული და ტოტალური გაბატონების დრო დგება. ბიზნესების დიდი ნაწილი მთლიანად ონლაინ სივრცეში გადავიდა. მწარმოებლებს უწევთ მიწოდების და მომსახურების მორგება მომხმარებელთა ინტერესებთან, რაც დამატებით ხარჯებთანაა დაკავშირებული და მწარმოებლებსა და მომხმარებლებს შორის მუდმივად ახალი ტიპის ურთიერთობების შემუშავებას და დანერგვას ითვალისწინებს. ეს მართაონული პროცესია და ამ ბროლაში გადარჩება ის, ვინც დროულად აულებს ალღოს ახალ რეალობას და მაქსიმალურად იქნება ორიენტირებული სიახლეების დანერგვაზე.

ზოგადად, ქვეყნის ეკონომიკური ზრდის და ეკონომიკური განვითარებისათვის აუცილებელია მთელი საზოგადოების ჩართულობა ეკონომიკურ პროცესებში, რაც გულისხმობს ინკლუზიური ინსტიტუტების ფორმირებას და ინკლუზიური ზრდის უზრუნველყოფას. ასეთმა ინსტიტუტებმა უნდა უზრუნველყონ შემოსავლების მეტ-ნაკლებად თანაბარი გადანაწილება საზოგადოების წევრებს შორის, რათა საქართველოს მოქალაქეებს ჰქონდეთ მოტივაცია უფრო აქტიურად ჩაერთონ ქვეყნის პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ცხოვრებაში. ქვეყნის ეკონომიკური განვითარებისთვის არანაკლები მნიშვნელობა აქვს მაკროეკონომიკური მაჩვენებლების სინქრონულად განვითარებას, რაც ასევე სწორი ეკონომიკური პოლიტიკის დაგეგმვის და განხორციელების შედეგი შეიძლება იყოს.

საკვანძო სიტყვები: ეკონომიკური კრიზისი, ინსტიტუტები, ეკონომიკური განვითარება, ინკლუზიური ზრდა.

ყველაზე ოპტიმისტური პროგნოზებით საქართველოს ეკონომიკა 2022 წლისთვის შესაძლებელია დაუბრუნდეს 2019 წლის დონეს და თუ ეს მოხდება, ეს იქნება კარგი შედეგი. თუმცა ამისთვის ბევრი ძალისხმევაა საჭირო. გაერთიანებული ძალებით სახელმწიფოს და ბიზნესს, საზოგადოების ფართო ჩართულობით, შეუძლია ქვეყნის კრიზისიდან გამოყვანა. კრიზისების მართვის გამოცდილებამ აჩვენა, რომ ასეთ დროს სახელმწიფოს როლი არის გადამწყვეტი. სწორედ ამიტომ ახლაც მიდის აქტიური საუბრები და დისკუსია ეკონომისტებს და პოლიტიკოსებს შორის იმაზე, გამოიწვევს თუ არა მიმდინარე კრიზისი სახელმწიფოს როლის ხელახალ გადააზრებას, თუ ეს არის მხოლოდ დროებითი ანტიკრიზისული ქმედებები?

ზოგადად, მიმდინარეობს თუ არა ნეოლიბერალური იდეების და თეორიის უკანა პლანზე განევა და ხდება თუ არა სახელმწიფო მთავარი მოთამაშე, როგორც საკანონმდებლო ბაზის შექმნის, ასევე საბაზრო ურთიერთობების რეგულირების თვალსაზრისით? დღეს მხოლოდ სახელმწიფო არის პოლიტიკური პასუხისმგებლობის მქონე მთავარი აქტორი. მსოფლიოში ამჟამად ისეთი სიტუაციაა, როცა ყველა ქვეყნის მთავრობა დგას გამოწვევის წინაშე, რომ ერთი მხრივ მოსახლეობას ჰქონდეს გარკვეული შემოსავალი და დაეხმაროს კერძო სექტორს კრიზისიდან გამოსვლაში; ამავე დროს, იზრუნოს საკუთარი მოსახლეობის ჯანმრთელობაზე, გააძლიეროს ჯანდაცვის სერვისები, შემოიღოს გარკვეული სახის შეზღუდვები ისე, რომ არ შეილახოს მოსახლეობის კონსტიტუციური უფლებები და არ გადაუხვიოს დემოკრატიულ პრინციპებს. ის, თუ როგორი იქნება სახელმწიფოს როლი და ეკონომიკური პოლიტიკა დამოკიდებულია ცალკეული ქვეყნის ხელისუფლების მიერ არჩეულ გზაზე.

ბოლო ათწლეულის განმავლობაში მომსახურების სფეროდან მიღებულმა შემოსავლებმა გადააჭარბეს წარმოების სფეროდან მიღებულ შემოსავლებს და ბევრი ქვეყნის, მათ შორის საქართველოს, ეკონომიკისთვის შემოსავლების მნიშვნელოვანი ნაწილი სწორედ მომსახურების სფეროზე მოდის და რადგანაც ღირებულების თეორიის თანახმად, ღირებულება არის იმის დაშვება, რომ გლობალური ეკონომიკის უმთავრეს მიზანს გაცვლა-გამოცვლა წარმოადგენს. გაცვლითი ღირებულება კი არის ის, რასაც მყიდველი იხდის ამა თუ იმ პროდუქტის შესაძენად. ამ მიდგომით, ფინანსური სექტორი და სარეკლამო ინდუსტრია, რომლებიც საბაზრო ეკონომიკისთვის ერთ-ერთ ყველაზე მომგებიან და შემოსავლიან სფეროებს წარმოადგენენ, არ ქმნიან საზოგადოებრივ ღირებულებას. სწორედ ამიტომ, კრიზისულ პერიოდებში სახელმწიფომ უნდა აიღოს საკუთარ თავზე ისეთი სფეროების განვითარება, როგორცაა ჯანდაცვა და სოციალური სფერო. ამიტომ მთავრობებმა უნდა შემოგვთავაზონ ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის მოდელები და თავიანთ თავზე აიღონ საზოგადოებრივი პრობლემების მოგვარების მისია. ანუ, კრიზისულ და პოსტკრიზისულ პერიოდშიც სახელმწიფო უნდა გახდეს ინვესტორი და განახორციელოს სტრატეგიული ინვესტიციები მდგრადი ეკონომიკური განვითარების მისაღწევად.

ნებისმიერი სოციალურად ორიენტირებული სახელმწიფოს მიზანი არის საზოგადოებას, ბიზნესსა და სახელმწიფოს შორის იდეალური ბალანსის პოვნა. ეკონომიკური განვითარების თანამედროვე ეტაპზე ასეთი სახელმწიფოს ფორმირებისთვის, სოციალურად ორიენტირებული საბაზრო ეკონომიკის ჩამოყალიბების პარალელურად, აუცილებელია ინკლუზიური ზრდის ხელშეწყობა, რათა შეიქმნას ხელსაყრელი პირობები ადამიანებისთვის ეკონომიკურ აქტივობებში თანაბარი წვდომის უზრუნველსაყოფად და ჩამოყალიბდეს სოციალურ ჯგუფებს შორის შეუფერხებელი ურთიერთკავშირი.

მაგალითისთვის შეიძლება მოვიყვანოთ დავოსის 2018 ეკონომიკური ფორუმი, რომელზეც აქტიურად განიხილებოდა ინკლუზიური განვითარების საკითხები და შემოთავაზებულ იქნა ინკლუზიური ზრდის ინდექსი (Inclusive Development Index – IDI), რომლის შეფასების კრიტერიუ-

მი ქვეყნის ეკონომიკური ზრდის, სამართლიანობის და მდგრადობის მიხედვით განისაზღვრება. აქამდე ეკონომიკური განვითარების მთავარ მაჩვენებლად მშპ-ს მიიჩნევდნენ, ხოლო ადამიანების ცხოვრების დონეზე ყურადღების გამახვილება ნაკლებად ხდებოდა. „ეკონომიკური პოლიტიკის პრიორიტეტების განსაზღვრისას უფრო მეტი ყურადღება უნდა მიექცეს დაუცველობისა და უთანასწორობის აღმოფხვრას, რომელიც გლობალიზაციის და ტექნოლოგიების სწრაფ განვითარებას უკავშირდება. სწორედ მდგრადი, ყოვლისმომცველი პროგრესი, რომლის დროსაც მოსახლეობის შემოსავლებთან ერთად მათი ეკონომიკური შესაძლებლობების, ცხოვრების დონის და დაცულობის ხარისხის ამაღლებაც მოხდება, უნდა იქნას აღიარებული პოლიტიკოსების მიერ ეკონომიკური განვითარების მთავარ მიზნად, და არა მშპ-ს ზრდა“ – ნათქვამია მსოფლიო ეკონომიკური ფორუმის ანგარიშში [1].

იმისათვის რომ მიღწეულ იქნას მდგრადი ეკონომიკური განვითარება, საჭიროა ზრუნვა სოციალური უთანაბრობის აღმოფხვრაზე. სოციალური უთანასწორობის აღმოფხვრის ერთ-ერთი გზა არის ინდუსტრიული ზონების, ბიზნეს ინკუბატორების, ტექნოპარკების შექმნა, სადაც საზოგადოების შედარებით ფართო მასებისთვის ხელმისაწვდომი იქნება საკუთარი ნიჭისა და უნარების რეალიზება. ასეთი პროგრამების შექმნისას დიდი ყურადღება ეთმობა განათლებას, როგორც ინსტრუმენტს, რომელიც განიხილება ე.წ. „სოციალური ლიფტის“ როლში, ინოვაციები კი ამ მიზნისკენ მამოძრავებელ ძალას წარმოადგენს. ხოლო, რაც შეეხება სტარტაპებს და ინოვაციურ პროექტებს – იაფი მანქანები, მობილური ტელეფონები საშუალებას აძლევს სულ უფრო მეტ ადამიანს იცხოვროს აქტიურად და საზოგადოების სრულფასოვან წევრად იგრძნოს თავი.

ასევე, მნიშვნელოვანია ინოვაციური მექანიზმების გამოყოფა, რომლებიც ხელს უწყობენ ინკლუზიურ განვითარებას. ასეთ მექანიზმებს შეიძლება მივაკუთვნოთ შეღავათიანი კრედიტები სოფლად მცხოვრები მოსახლეობისთვის, ინფრასტრუქტურული პროექტების განხორციელება, ინტერნეტით სარგებლობის ხელმისაწვდომობა ყველა რეგიონში და ა.შ.

საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების სტრატეგია საქართველო 2020-ის თანახმად, საქართველოში ინკლუზიური ეკონომიკური განვითარებისთვის არსებობს შემდეგი სახის გეგმები: საქართველოს მთავრობის ეკონომიკური პოლიტიკა ისე უნდა იყოს დაგეგმილი, რომ მაქსიმალურად შეენწყოს ხელი იმას, რომ ყველა მოქალაქისათვის ხელმისაწვდომი იყოს ქვეყანაში არსებული მიღწევებით სარგებლობა და უზრუნველყოფილი იყოს რაც შეიძლება მეტი ადამიანის ჩართულობა ქვეყნის განვითარებაში. იმისათვის რომ სრულფასოვნად განხორციელდეს ინკლუზიური ეკონომიკური განვითარება, აუცილებელია თანმიმდევრული დეცენტრალიზაცია და რეგიონული განვითარება. აუცილებელია თვითმმართველობების სრულფასოვნად ჩართვა რეგიონული პროექტების დაგეგმვისა და განხორციელების პროცესში. [2; 2013; გვ.4]

ასევე, „საქართველოს სოციალ-ეკონომიკური განვითარების სტრატეგია 2020“-ში განსაზღვრულია რიგი პრიორიტეტებისა და მიმართულებებისა, რომლებიც აუცილებელია ინკლუზიური ეკონომიკური ზრდის მისაღწევად. ეს მიმართულებებია: საინვესტიციო და ბიზნეს გარემოს გაუმჯობესება; საინვესტიციო რესურსების მობილიზება და ფინანსური ბაზრის განვითარება; ექსპორტის ზრდის ხელშეწყობა; ინოვაციისა და ტექნოლოგიის განვითარების ხელშეწყობა; ინფრასტრუქტურის მოწყობა და ქვეყნის სატრანზიტო პოტენციალის მაქსიმალური გამოყენება; შრომითი რესურსების ოპტიმიზაცია და გადაამზადება; ხარისხიანი ჯანდაცვის და ეფექტიანი სოციალური უზრუნველყოფის სისტემის ჩამოყალიბება და ა.შ. [2; 2013; გვ.5]

ამ მიზნების მისაღწევად, პირველ რიგში, აუცილებელია ეკონომიკის განვითარების შემაფერხებელი გარემოებების საფუძვლიანი კვლევა, პრობლემების იდენტიფიცირება და მათი დაძლევის გზების დასახვა. მოცემული სამუშაოს შესრულებისას გამოიკვეთა შემდეგი სახის პრობლემები,

რომლებიც საჭიროებენ სწრაფ რეაგირებას, ესენია: სუსტად განვითარებული და დაბალკონკურენტუნარიანი კერძო სექტორი, სამუშაო ძალის დაბალი კვალიფიკაცია და ფინანსურ რესურსებზე შეზღუდული წვდომა [3].

რისი გათვალისწინება ან გაუმჯობესება შეიძლებოდა სტრატეგიის შემუშავებისას. ვინაიდან ინკლუზიური განვითარება მოიცავს თავდაპირველად გაზრდილ დანახარჯებსაც, საჭიროა სახელმწიფოს მხრიდან მეტი აქტიურობა, თუნდაც საგადასახადო სისტემაში პროგრესული გადასახადის შემოღების შესაძლებლობით. შემოსავლების უთანასწორო განაწილების შემცირების ერთ-ერთ გზად შეიძლება მოვიხილოთ შემოსავლების პროგრესული დაბეგვრის სისტემაზე გადასვლა (მიუხედავად იმისა, რომ კონსტიტუციით დადგენილია, რომ გადასახადებში ცვლილების შეტანა მხოლოდ რეფერენდუმის ჩატარების გზით შეძლება). ეს იქნება დაბალშემოსავლიანი ფენებისთვის დამატებითი წყარო დანახარჯების ზრდისთვის განათლების და ჯანმრთელობის სფეროებში.

ინკლუზიური განვითარება სულაც არ ნიშნავს მხოლოდ შემოსავლების გადანაწილების ხელოვნურად გათანაბრებას. ის არ გულისხმობს მოსახლეობის მდიდარი და მალაშემოსავლიანი ფენისთვის დამატებით რაიმე შეზღუდვების დანერგვას ან მსგავსი უხეში და ხელოვნური მეთოდების გამოყენებას შემოსავლების მეტ-ნაკლებად გათანაბრებისთვის. ასევე, არ იგულისხმება ღარიბი, უმუშევარი ან სოციალურად დაუცველი მოსახლეობისთვის მუდმივად დახმარების გაცემა. ეს არის ინფრასტრუქტურის მოწყობის, ბიზნესის ხელშეწყობის, შესაბამისი ინსტიტუტების ფორმირების, შესაძლებლობების გამოთანაბრებისა და კონკურენტუნარიანი კვალიფიციური სამუშაო ძალის შექმნის კომპლექსური ღონისძიებების შემუშავება და განხორციელება. ამიტომ, სოციალურად დაუცველი მოსახლეობისთვის დასაქმების წახალისებისთვის გრძელვადიან პერსპექტივაში სხვადასხვა სახის ხელშეწყობი ღონისძიებების გატარება გაცილებით ღირებულ და ხელშესახებ შედეგს მისცემს ქვეყანას ინკლუზიური ზრდის კუთხით. სხვანაირად, გზა, რომელიც გულისხმობს ბიუჯეტში სულ უფრო მეტი თანხების გათვალისწინებას სოციალური დახმარების პაკეტების გასაზრდელად, არ მოგვცემს იმ სასურველ შედეგს, რომლისკენაც უნდა ისწრაფოდეს ქვეყანა.

საქართველოში ინკლუზიური ზრდის ხელშეწყობის კუთხით ხელისუფლების მიერ გადადგმულ ნაბიჯებს შეიძლება მივაკუთვნოთ ეკონომიკის განვითარებისა და კერძო სექტორის გაძლიერების მიმართულებით გადადგმული შემდეგი ნაბიჯები: პროგრამა „ანარმოე საქართველოში“, ვენჩურული საინვესტიციო პროგრამა „სტარტაპ საქართველო“.

აღნიშნული პროგრამების დანიშნულებაა შეზღუდული ფინანსურ-ეკონომიკური შესაძლებლობების მქონე პირთათვის (მოტივირებული, აქტიური და ინოვაციური იდეებით გამსჭვალული პირებისთვის) ფინანსური, ინფორმაციული, ტექნოლოგიური და იურიდიული მხარდაჭერა, რაც ხელს უწყობს მათი შესაძლებლობების რეალიზაციასა და მთლიანად ქვეყანაში ეკონომიკური აქტივობის ზრდას, რასაც საბოლოოდ ინკლუზიურ ზრდამდე მივყავართ.

საქართველოში, პანდემიამდე და, სავარაუდოდ, მომავალშიც, ქვეყნის ეკონომიკური განვითარებისთვის ერთ-ერთ უმსხვილეს სფეროს ტურიზმი და მომსახურების სფერო წარმოადგენს. დღესდღეობით რთულია ზოგადად პროგნოზების გაკეთება და გრძელვადიანი სტრატეგიების შემუშავება ქვეყნის ეკონომიკური განვითარებისათვის, რადგან ვითარება გამუდმებით იცვლება. ის, რომ ვითარება უახლოეს მომავალში დასტაბილურდება, ამის მოლოდინი რთულია გვექონდეს, მთავარია მოხდეს სწორი და ადეკვატური დასკვნების გაკეთება და გამოცდილი ქვეყნების მაგალითზე ოპტიმალური გადაწყვეტილებების მიღება.

საქართველოს მთავრობის ოფიციალურ ვებ-გვერდზე განთავსებული ინფორმაციის თანახმად, პანდემიის დაწყებიდან დღემდე საქართველოს მთავრობამ არაერთი საციალური პროექტი განახორციელა და ახორციელებს, როგორც ბიზნესის განვითარების ხელსეწყობის, ასევე მოსახლე-

ობისთვის კომუნალური გადასახადების სუბსიდირების და უმუშევრად დარჩენილი მოსახლეობისთვის კომპენსაციების გაცემის კუთხით. ხდება გადავადებული საშემოსავლო გადასახადის ჩამონერა, ქონების გადასახადის შეღავათები, სასტუმროებისთვის საბანკო სესხების პროცენტის სუბსიდირება, მიკრო გრანტების პროგრამა და ა.შ პანდემიის მეორე ტალღისთვის დახმარებების ახალი პაკეტის მთლიანი ბიუჯეტი 1,1 მილიარდ ლარს შეადგენს [4].

ის, რომ ხდება სახელმწიფოს მხრიდან სხვადასხვა სახის სოციალური დახმარების პაკეტების შეთავაზება მოსახლეობისა და ბიზნეს სექტორისთვის, კრიზისის პერიოდისათვის აუცილებელ ღონისძიებას წარმოადგენს. მნიშვნელოვანია პანდემიის დასრულების შემდეგ მთავრობამ ეტაპობრივად, თანმიმდევრულად გააუქმოს სოციალური პაკეტების დიდი ნაწილი და ინვესტირება მოახდინოს ეკონომიკის ისეთ სფეროებში, რომლებიც ქვეყნის ინკლუზიური განვითარების ხელშემწყობ სფეროებს წარმოადგენენ.

კრიზისულ სიტუაციაში მნიშვნელოვანია ყველა სახელმწიფო ინსტიტუტი მოქმედებდეს კოორდინირებულად და მათი მთელი ძალისხმევა მიმართული იყოს კრიზისის დაძლევისკენ. ისეთი ყოვლისმომცველი კრიზისის პირობებში კი როგორშიც ამჟამად იმყოფება მსოფლიო, რთულია ბიზნეს სექტორს მოთხოვო სოციალური პასუხისმგებლობის აღება თუნდაც საკუთარი თანამშრომლების მიმართაც. გამოდის, რომ ისევ და ისევ ადამიანები, რომლებმაც დაკარგეს სამსახური და შემოსავლების გარეშე დარჩნენ, მხოლოდ სახელმწიფო დახმარების იმედზე რჩებიან.

ასევე, საჭიროა ბიზნესის სოციალური პასუხისმგებლობის ამაღლება, რაც სახელმწიფოს მხრიდან მათთვის გონივრული, გააზრებული შეღავათების დანესებით მოტივაციის გაზრდას გულისხმობს. დღეს, როდესაც ბევრი ადამიანი დარჩა შემოსავლის გარეშე, სახელმწიფომ და ბიზნესმა კოორდინირებული, თანმიმდევრული ნაბიჯებით უნდა შეძლონ კრიზისის დაძლევა და ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების უზრუნველყოფა. ეს არ ნიშნავს იმას, რომ სახელმწიფო უნდა ჩაერიოს კომპანიების ბიზნესსაქმიანობაში ან აიძულოს ისინი მათთვის ეკონომიკურად და ფინანსურდ წამგებიანი გადაწყვეტილებები მიიღონ. მაგრამ, ამავე დროს ბიზნესმაც უნდა აიღოს თავისი წილი პასუხისმგებლობა საკუთარი თანამშრომლების წინაშე და არ დატოვოს ისინი მხოლოდ სახელმწიფო სუბსიდირების იმედად.

საბოლოო ჯამში, სახელმწიფოს როლის წინა პლანზე წამოწევა, უზარმაზარი სოციალური დახმარების პაკეტები, სახელმწიფო რეგულაციები, რა თქმა უნდა, პანდემიის შესუსტების შემდეგ თანდათან დარეგულირდება და შესუსტდება. ის, რომ კრიზისის დაძლევაში მთავარი როლი სახელმწიფოს ეკისრება, ეს უდავოდ ასეა, მაგრამ, ეს მასშტაბური კრიზისი, დიდი ალბათობით, მაინც არ გამოიწვევს სახელმწიფოს რადიკალურ ტრანსფორმაციას. პანდემიის დასრულებისთანავე სახელმწიფოებმა უნდა შეასუსტონ სოციალური დახმარების პაკეტები. ისინი მხოლოდ ღარიბი მოსახლეობისთვის მიზნობრივი დახმარებით უნდა შემოიფარგლოს. ამავე დროს, სახელმწიფომ უნდა განახორციელოს ისეთი ეკონომიკური რეფორმები; უნდა განსაზღვროს ის მიმართულებები, რომლებიც სამომავლოდ ინკლუზიურ ეკონომიკურ ზრდას განაპირობებს.

ლიტერატურა:

1. <https://eee-region.ru/article/5401>;
2. საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების სტრატეგია საქართველო 2020, საქართველოს მთავრობა, ნოემბერი 2013; გვ.5;
3. <http://www.economy.ge>;
4. http://gov.ge/index.php?lang_id=GEO&sec_id=541&info_id=77890.